

A Bethlen-kollégiumi színjátszás a XVII. és XVIII. században

1.

Az erdélyi hivatásos színészet kialakulásában a XVIII. század végén legnagyobb szerepe a nagyenyedi és a kolozsvári református kollégium diákjainak volt. Ezekben a kollégiumokban hagyományá vált a félévi, vagy évvégi iskolai színelőadások megrendezése, és éppen ezért a diákság között könnyen kifejlődhetett a színészkedésre való hajlam. A XVIII. század végén folyt iskolai színelőadásokon azonban többnyire csak németből, vagy franciából fordított, illetőleg átdolgozott darabokat adtak elő. A kollégiumi színelőadások tehát adtak ugyan darabokat a későbbi erdélyi színészetnek, de viszont nem fejlesztették ki az önálló iskolai drámaírást. Ezeknek a színelőadásoknak ezért eddig talán nem tulajdonítottak kellő fontosságot, pedig nemcsak az önálló színészet előkészítése volt a szerepük, hanem egyúttal erdélyi városaink művelődési életét is jelentősen fejlesztették.

A református kollégiumi színjátszásnak első, virágzó korszaka még sokkal előbbre, a XVII. századra esik. A Bethlen-kollégiumban különösen az Apafi Mihály korában lehettek gyakran iskolai színelőadások, de az előadások műsorát nem ismerjük. Az előadott iskoladrámák elpusztulhattak; ezeknek az iskoladrámáknak a későbbi színmű-irodalom kifejlődésére amúgy sem lehetett jelentősebb hatásuk. A XVIII. században főképpen a jezsuita és a piarista gimnáziumokban fejlődik tovább az iskolai színjátszás, és így az önálló drámaírásra is ottan történnek komolyabb kísérletek. Magának a társadalmi közszellemnek fejlődésére és a művelődés terjedésére azonban annál fontosabb alkalmakat nyújthatott az iskolai színjátszás. A Bethlen-kollégiumnak a közösségre kisugárzó erejét éppen ezekben az iskolai ünnepélyekben, nyilvános vitatkozásokban, színelőadásokban láthatjuk meg. Ilyenkor találkozik a környező társadalom az iskolával, az iskola művelődési törekvéseivel; így válik a kollégium valóban művelődési központtá.

Az erdélyi fejedelmeknek, mint pl. János Zsigmondnak, Báthori Istvának vagy Bethlen Gábornak zene- és művészet-szeretetéről tudunk, de I. Rákóczi György már sokkal szerényebb udvart tartott. Ha Bethlen Gábor udvarának pompája és olasz művészei talán idegenül is érintették az erdélyi társadalmat, főiskolájának, valamint a *schola aulica*-nak viszont a következő időben annál erősebb kezdeményező szerepe lehetett. Hiszen Bethlen Gábor figyelmeztette tanárait a jezsuiták példájára és azok valószínűleg nemcsak a tanításban gondoltak erre, hanem a nevelés, a külső hatás más módjaiban, így a színjátszás meghonosításában is. És valóban, a tanárok színelőadásokat rendeztek I. Rákóczi György színe előtt, amikor fiai elvégezték az iskolát. A két ismert darab szerzői, Alstedius és Bis-

terfeld, tehát az idegen tanárok. A németeknél már rég dívó iskoladrámáknak a Bethlen-kollégiumban való meghonosításában nekik lehetett kezdeményező szerepük. De a kollégium tanárai a későbbi korszakokban sem csupán közvetlen tanításukkal és nevelő munkájukkal terjesztették a tudást, az új művelődési formákat és eszméket, hanem állandó érintkezést tartottak fenn a környező társadalommal is, és így annak művelődésére is elég széles körben hatottak.

A XVII. és XVIII. századi iskolai színelőadások mintegy a nyugati udvarok udvartartását, ünnepélyeit pótolják és műveltségterjesztő szerepük épp olyan fontos. Így válik egy-egy kis város igazán műveltségterjesztő központtá, amely messzeföldről magához vonzza a társadalmat és formálja annak ízlését. A városi polgárság és a környék nemessége résztvesz az iskolai ünnepélyeken, előadásokon, hozzászokik a színjátszáshoz, és vele az egyszerűbb, magyaros kifejezőmóddhoz. Így gazdagodik életismerete, kritikai érzéke és a XVIII. század végén fogékonyvá válik a művelődés különböző törekvései iránt.

A református kollégiumokban kezdettől fogva önálló, független szellemű diáktársadalom nevelődött. A diákság, tanári vezetés mellett, önmagát kormányozta, kezdeményező szelleme éppen ezért könnyen kifejlődhetett, és ez művelődési kérdésekben is gyakran kihatott a környező társadalomra. Ezt látjuk az iskolai színelőadások történetében is.

A Bethlen-kollégiumban az alapítás idejétől kezdve állandóan szokásban voltak a nyilvánosság előtt való szereplések. Alstediusék törvénykönyve már 1630-ban elrendeli a nyilvános vitatkozásokat,¹ amelyeket azután szombat délelőttönként rendszeresen meg is tartanak. A vitatkozások teológiai kérdésekről folytak ugyan, de a világi pályákra készülő „publicus“, nemes diákok is résztvettek rajtuk. Ezt látjuk a Vásárhelyi Péter idejében, 1662-ben szerkesztett *Törvények és Rendelkezesekben*, melyekben többek között ez áll: „vitatkozásokon mind, aki képzett, megjelenjen“.² Ennél jelentősebb bizonyíték a kollégium kéziratai között meglévő „Dési Márton: Theses theologicae in coll. N. Enyed. 1671—1674“ című könyv, amely a kollégiumi teológiai vitatkozásokat őrizte meg számunkra. A vitatkozásokra teológiai tételeket tűztek ki és 2—2 diáknak ellentétes szempontból kellett róluk vitatkoznia. Az ifjúság számára ez jó iskola lehetett, mert hozzászokhatott a nyilvános előadásokhoz, a bizonyításhoz és cáfolathoz. Mivel ilyen alkalmakkor főrangú és egyszerű származású ifjak egyaránt szerepeltek, ez a tehetség megbecsülését fejlesztette ki és később a társadalmi szellemre is kiegyenlítő hatással lehetett. A nyilvános vitatkozások másrészt viszont a városi közönséget szorosabban hozzákapcsolták a kollégium életéhez.

A teológiai vitatkozások valószínűleg a XVIII. században is folytak, de szigorúan a tanulmányok anyagához alkalmazkodtak. Az ifjúság önálló, önképző jellegű szerepléseit ezekkel nehezen hozhatjuk kapcsolatba, de érdemes megemlítenünk, hogy a teológiai vitatkozásokról kívül már a XVII. századtól fogva az évvégi vizsgák adnak alkalmat a nyilvános, ünnepélyes

¹ Váró Ferenc: *Bethlen Gábor kollégiuma* 113—4.

² Uo. 120.

szereplésre. Ezeket az évvégi nyilvános szónoklatokat *id. Zeyk János*, aki 1794—1804 között tanult a kollégiumban, így írja le:³ „Mindenik classisban, közpróbai (exameni) szónok (orator) valék; hova a köztanítók a rangosabb s jobb szónokokat szokták kiválasztani; a nagy tanítóteremben, nagy néptömeg előtt, a próba (censura) elején s végén, a tanítószék előtt közre kiállva, ünnepélyesen beszélendöket. Mely beszédeket (oratiokat) a köztanítók írnak, vegyesen, diák vagy latin-magyar s német classisban — német nyelveken; többnyire kötöttlen beszédben (prosában), néha — főként a költészi osztályban (poeticában) versekben is.“

Az évvégi szónoklatok, valamint a díjkiosztások tehát nagy tömeg előtt folytak, ünnepélyes külsőségek között. Mint ahogy a későbbi feljegyzésekből tudjuk, a kollégium nagy termét ilyenkor feldíszítették zöld ágakkal és mozsarakkal durrogtattak. A vizsgálatok ideje, az év vége, így tehát az egész város ünnepe volt, habár a reform-korszak kezdetéig, mint ahogy láthattuk, latinul vagy németül folytak a szónoklatok és ugyanakkor a poetica classis tanulói latin verseléssel próbálkoztak. A nemzeti irodalom művelésére így a tanulmányok rendjén ekkor még nem kapott biztatást az ifjúság, mégis azt kell hinnünk, hogy ezt megkapta más oldalról. Már a XVII. század végén is olyan szellemi indítékokat kapott tanáraitól, amelyek a nemzeti kultúra művelésére és az önálló szellemi munkára serkentették.

A Pápai Páriz Ferenc idejében maga a kollégiumi tanárság olyan határozott módon pártfogolja az iskolai színelőadásokat, hogy valószínűleg már kialakult szokásokat rendszeresít és szabályoz. A kollégiumnak ebből a korból való törvényeiben ugyanis a „De examine publico“ cím alatt a következőket olvashatjuk: „A víg előadásokat, csakhogy aztán csintalan taglejtések, dévajkodás, szemtelenség és csúfolódás nélkül legyenek és a bátorság, az előadási készség megszerzésére, vagy helyesebben a műveltség fejlesztésére a régi történelmekből tudósan szerkesztessenek egybe, a későbbi vizsga bevégeztekor lehet majd előadni.“⁴ A következő pont utasításokat ad a színi kellékek beszerzésére, a színpad felállítására. Magyar fordítása így szól: „A színészek ruháinak és más szükséges felszereléseknek a közpénztárból való beszerzését kívánatossá teszi egy boldogabb jövő. A színházat azért követeljük, hogy beesteledvén ünnepélyes előadások tartassanak a gyertyák fényénél és ugyanakkor valamilyen módot keresünk, amely által a befektetés a nézőktől visszanyeressék.“ A kollégium előljárósága e szerint már előkészületeket tett állandó színpad fölállítására, hogy ünnepélyesebbé tehesse az előadásokat és nagyobb közönséget tudjon meghívni. Az előadásokon tréfás jeleneteken kívül valószínűleg komoly, történelmi tárgyú iskolai drámák is színr kerültek.

Az 1760-as években a Bethlen-kollégiumban tehát már hagyományos multja volt a színelőadásoknak. Egy néhány adatból arra következtet-

³ Az *id. Zeyk János* emlékirata az Erdélyi Nemzeti Múzeum kéziratárában van. Ezúton is köszönetet mondok *Kelemen Lajos* főigazgató úrnak és a könyvtár igazgatóságának, hogy az emlékirat másolatát rendelkezésemre bocsátotta.

⁴ Az eredeti szöveget l. a kollégium Levéltárának I. k. 49. sz. alatt. Köszönetet mondok *György Ferenc* tanár úrnak és *Dísz Péter* úrnak, kik a fordításban segítségemre voltak.

hetünk, hogy a darabokat kezdetben talán maguk a tanárok, később pedig felső osztályos diákok, esetleg az osztálytanítók írták, vagy írták át idegen darabokból. A kezdetben vallásos jellegű darabok közé víg közjátékokat iktattak és azokban gyakran szemtelen, csúfolódó, illetlen hangot használtak. A XVII. századbeli színelőadásokban a későbbi diáknótákból, éclapokból is jól ismert vaskos, kollégiumi diákhumor nyilatkozhatott meg nem egyszer, ezért volt szükség azoknak szabályozására. A tanári kar, az előjáróság nem akarta elnyomni az iskolai színjátszást, hiszen a tanárok is irogattak és a meghívottakkal az egész környéket oda vonzó előadásokban maguk is gyönyörködtek. A kuruc világ előtti időszakból valóban több adatunk van a Bethlen-kollégiumi színi előadásokról, ezek azonban később, hosszabb ideig megszakadnak és csak a megújulás kezdetén kelnek ismét életre más formában.

Mikor kezdődtek el a kollégiumi színelőadások, ezt pontosan még nem tudjuk megállapítani, de úgy látszik, hogy a kollégium áthelyezése utáni években, az Apafi-korszakban. A legelső adatot Bernáth Lajos említi: e szerint 1676. március 24-én Tóthfalusitól valami *kis actust* játszottak. A második adatot a Cserei Mihály feljegyzéseiből itt közöljük: „2. Mai. 1693. Volt az Enyedi collegiumban igen szép actus Árpádról és a mellette levő hat régi Scythiai kapitányokról, mikor Scythiából ki jöven sok néppel Pannoniaj Suachel királt le vágván minden hadával Magiar országban le telepedtenek, melynek is nézésin jelen voltam. Voltak szép Intermediumok is.“⁵ — Ime tehát a XVII. század végén már nagy közönség, távolról jött előkelő vendégek előtt folyik a kollégiumi színelőadás magyar nyelven és bizonyára magyaros külsőségek között.

Mindkét előadás ideje a tavaszi hónapokra esik, de nem a vizsgák idejére, az év végére. Valószínűnek látszik tehát, hogy évközben több előadás is volt. A komoly dráma mellett „intermediumot“, tréfás jeleneteket, esetleg táncokat, látványos képeket is mutattak be. A komoly elem, a dráma, így ősi színi szokás szerint a vídammal, a szórakoztatóval társult, hogy a közönség csodálatát, megdöbbenését a szórakozás váltsa fel.

Az 1690-es években gyakoriak lehettek a kollégiumi színelőadások. A kollégiumot több ízben ért pusztulások ellenére is ugyanis ezekből az évekből megmaradt egy iskoladráma. A Cyrus kitétele című iskoladrámát *Sztripszky Hiador* közölte (IK. 1915). A darab latin címe után ezt olvashatjuk: „Készítette *Miskolczi Zsigmond* és előadták 1698. január 24-én az erdélyi Enyeden, amikor a poézisnak tanítója s egyszersmind Széki gróf Teleki Sándor nevelője voltam“. — A darab meglehetősen prózai lejtésű Zrínyi-sorokban van írva. A szereplők hosszan részletezve beszélnek el az eseményeket, és így a dráma cselekményéről csak közvetve értesülnek a nézők. Úgy látszik, Miskolczi inkább csak költői gyakorlatképen írta darabját. A fődarab után négy, helyenként népies prózában írt, „intermedium“ következik. Az elsőben a cigányok panaszkodnak a hideg miatt és végül megölik a telet, a másodikban a mester és a katona párbeszédének félreértései mulattatják a közönséget, a harmadik, hosszadalmasabb darab s részeges apáról és négy fiáról szól és végül a negyedik darabban egy kelet-

⁵ Ferenczi Zoltán: *Iskolai színi előadás N.-Enyeden 1693.* EM. 1892: 179—80.

ről és egy nyugatról jött katona elmondja egymásnak, hogy milyen kép-
telenségeket látott. Ennek a darabnak a párbeszédei a legfrissebbek, leg-
humorosabbak. A katonák valódi diákok, akik népies nagyotmondással
akarnak egymáson túltenni, vagy pedig váratlan fordulatokkal nevetetik
meg a közönséget. Miskolczi ezekben a kisebb darabjaiban közismert ado-
mákat, népies mondásokat és kéziratot énekeket használt föl, ezért itt sok
helyt egészen közvetlen és természetes hangot ütött meg. Különösen a
katonák párbeszéde eleven. A darabokat nagyobb részt háromszéki diákok
adták elő, és elképzelhetjük, hogy a tréfás jelenetek alakításában könnyen
önmagukra találhattak és megneveztethették a nézőket. A vígjátékban tehát
már az életből megfigyelt magyar alakok is szerepeltek. A kollégiumi színi
előadásokban így a tanító jellegű, inkább szónoklatszerű, bibliai vagy törté-
nelmi tárgyú ünnepélyes darabok mellett, vígjeleneteket is adtak elő. Ezek-
ben megcsillan a diákhumor, a természetes vígjátéki hang és ilyenképpen
inkább előkészítették az igazi színjátszást. Később valószínűleg éppen a
túlságos szabadszájú, csúfolódó hangú közjátékok miatt maradtak el az
iskolai színelőadások.

Ugyanebből az időből való *Pápai Páriz Ferencnek Izsák házasa-
gáról* szóló darabja, amely gróf *Teleki Sándor* költségen jelent meg
1794-ben. Gróf *Teleki Sándor*t, a kollégium főgondnokát, meleg kapcsolatok
fűzték a kollégium tudós tanárához, *Pápai Páriz Ferenchez*. A főgondnok
fiának, *Teleki Sándornak* esküvője tehát csak alkalom lehetett arra, hogy
Pápai Páriz egy írásművel, bibliai játékkal fejezze ki tiszteletét, nagyra-
becsülését.

A kuruc-labanc idők pusztításai egy időre megszakítják a Bethlen-
kollégium munkáját is, az aggodalmak és gondok idejét hozzák és a szín-
játszást, úgy látszik, jó időre megszüntetik. Református kollégiumainkban ez
időben alig voltak iskolai színelőadások, mert valószínűleg a nevelésre
károsnak tartották őket. A kollégiumi vígjátékok ugyanis gyakran kelle-
metlenségeket okoztak. Kolozsvárt például a diákok „csúfolták az udvarokat,
tanácsot, még a királyi táblát is”.⁶ Ezért 1780 táján ott meg is tiltották az
előadásokat. — Úgy látszik, hogy Enyeden már előbb a szigorú egyházi
szellem miatt szakadtak meg a kollégiumi színelőadások, így azután
mintegy nyolcvan éven át nem hallunk a Bethlen-kollégiumi színjátszásról.
Sem *Hermányi Dienes József*, sem *Bod Péter* naplójában nem esik emlí-
tés iskolai előadásokról, és tudomásunk szerint *Barcsai* és *Báróczi* idejéből
sincs erre vonatkozólag adatunk.

Közben pedig a főúri világ egyre mohóbban lesi a bécsi divatot és
franciául tanul. — „Ma, — írja gróf *Székely László*⁷ — ha csak játék, sétálás.
imide, amoda való kóritzálás, Táncz, Comedia, Opera nincs, vagy Vendé-
geskedés, mindjárt nehezen telik az Idő.” A főurak mulatnak, táncolnak,
lőversenyeket és színházat rendeznek maguknak. A bécsi világot utánoz-
zák. Hogy ebben a világban a színelőadások most, a XVIII. század köze-
pén is divatban voltak, azt gróf *Székely Lászlónak* még egy elejtett mon-
data bizonyítja. „Bécsben — írja — a színházakban és a termekben fehér

⁶ Ferenczi Z.: *A kolozsvári színészet története*. 71.

⁷ Király Pál: *Gróf Székely László élete*. BSzle LI, 234.

viaszgyertyák égnek s nem sárga viaszból valók, mint Erdélyben.“ Vajjon milyen erdélyi színháztermekre gondolt Székely László? Mint az előzményekből látszik, valószínűleg valamely főúri kastélyra, amelyben műkedvelői előadást rendeztek. A XVIII. század második felében már Erdélyben is rendeznek műkedvelői előadásokat, vagy pedig német és francia színészeket hívnak le egy-egy főúri kastélyba. Ennek a színjátszásnak már semmi köze sincs a Bethlen-kollégiumhoz és a protestáns iskolai hagyományokhoz.

2.

Az 1770-es években, Bessenyeivel egyidőben, egymásután lépnek föl Bécsben a Bethlen-kollégiumból kikerült testőrifjak. Báróczinak, kit maga Kazinczy is mesterének tekintett, Barcsainak, a finom verseket író „elegáns poétának“ és Naláczynek a neve, irodalmi munkái valószínűleg a Bethlen-kollégiumba is elkerültek és az ifjúság ezekből ismerte meg az új stílust. A klasszikus tanulmányokban nevelődött ifjúságnak új, szokatlan, forradalmi lehetett a hajlékony francia szellem finom kifejezőmódját követő testőrifók munkássága. Milyen mások voltak ezek a versek, mint az iskolai latinság tekervényes, döcögő nyelvén összeszerkesztett verssorok, és milyen újdonság lehetett ez a csiszolt, könnyedén csengő magyar nyelv a hosszadalmas latin szónoklatokhoz, vagy tréfás, vaskos humorú diáknótákhoz szokott füleknek!

A nyugatról jövő új magyar szellem hamarosan követőkre talál a Bethlen-kollégiumi ifjúság körében. Valószínűleg már az 1770-es—80-as években ismét elkezdődnek a kollégiumi színelőadások. Az ifjúság elől jár, kezdeményez és példát ad a körülötte élő társadalomnak. A felújulás korának ifjúsága azonban nem elégszik meg időről-időre megrendezett nyilvános szereplésekkel. A szervezett, egymást pártfogoló, a gyengébbeket magával ragadó közösségi életet akarja kialakítani. És ehhez az irodalmi, tudományos társaságok megszervezése az első lépés.

Erdélyben már nem egészen új ez a gondolat, hiszen nem olyan régen éppen a Bethlen-kollégium közelében csendesen dolgozó *Bod Péter*, valamint *Batthyány Ignác* püspök is álmodozott róla. Az 1791-i kolozsvári országgyűlésen Aranka György már hozzálát az Erdélyi Nyelvmívelő Társaság és a színjátszó társaság megszervezéséhez.

A Bethlen-kollégiumi ifjúság is megmozdul. 1791. szeptember 7-én 35 tógátus és publicus diák gróf *Toroczky Pál* indítványára megalakítja a „Nagyenyedi Magyar Társaságot“. A társaság célja a magyar nyelv művelése, amit a tagok irodalmi próbálkozásokkal, fordításokkal igyekeznek megvalósítani.

A társaság megalakulása kétségkívül nagy esemény a kollégiumi életben. Gyűlésekre, vitatkozásokra, harcokra ad alkalmat és míg egyesek lelkesen melléje állanak, mások félénken, vagy ellenségesen visszahúzódnak. Mint *Sámuel Aladár* írja,⁸ a tanárok közül *Benkő Ferenc*, *Herepei*, *Benke Mihály* pártfogolták, *Nemegyei János*, a latin és a görög nyelv tanára pedig ellenséges volt az ifjúsági társasággal szemben. Az egymással szemben álló erőket könnyű megértenünk: nyilván az anyanyelvet kifejleszteni

⁸ Sámuel A.: *A nagyenyedi Magyar Társaság*. Fővárosi Lapok 1891.

akaró, újíto magyar szellem indult itt harcba a klasszikus nyelveket, a régi, elavult tanítási rendet féltő tanári nemzedékkel. De a kor szellemének nem lehet ellenállani, a tanítás nyelvének, anyagának, módszerének rendre meg kell változnia, habár mintegy négy évtizedig tart, amíg valóban magyar lesz és közelebb kerül az élthez.

A tagok egy részét úgy látszik megtántorítják, megijeszítik a nehézségek, a többiek azonban annál buzgóbban látnak hozzá a munkához. Még abban az évben alakítanak egy „Théátrális Társaságot“; latin, görög, francia és német darabokat fordítanak, vagy talán inkább magyarítanak. 1792. január 29-én pedig már fellépnek a közönség előtt. *Voltaire Brutus*-át adják elő és a *Diaeta* című eredeti vígjátékot. Mint a Magyar Kurir írja,⁹ az előadást egy székely diák nyitotta meg és rekesztette be köteltáncsal. Ősi szokás szerint a komoly drámát most is intermezzok — vígjáték és tánc — tarkítják. Ezt a szokást még hosszú ideig megtartják még a hivatásos színészek is, mert a közönség érdeklődését így tudják hosszabb ideig lekötöni.

1792-ben már csak 19 rendes tagja van a társaságnak, de az alsó osztályosok külső tagok lehetnek. Toroczky Pál azonban nemcsak életre keltette a társaságot és megindította a munkát, hanem arról is gondoskodik, hogy a munka eredménye egy könyvben megjelenhessen. 1792-ben Kolozsvárt kiadják a *Próba* című zsebkönyvet, amelyben többek között *Az erőszakos házasság* és *A kéntelenségből lett orvos* című Molière-darab magyar fordítása is megjelenik.

Az ifjúság érdeklődése elsősorban a színdarabok, a színjátszás felé fordul. Talán Bessenyei példája, a műfaj csábító érdekessége és mind jobban érzett hiánya készteti őket arra, hogy színdarabokat fordítsanak. A magyar színjátszás most akar valóban megszületni. A közönség úgy látszik már érett arra, hogy komolyabb művészi alkotásokkal álljanak elé. Lassanként nőnek az igényei, új darabokra van szüksége. És ne felejtjük el, hogy a színdarabok nyelvét könnyebb fordítani, mint az érzelmes regényeket.

A társaság tagjainak ízlését dicséri, hogy Molièret fordítják. Ez olvasottságukat mutatja. Egyebet pedig még nem is kívánhatunk ettől az ifjúságtól, amelynek iskolai tanulmányai nem adnak semmi irodalmi műveltséget.

De ezek a diákok nem is állanak elő valami nagy irodalmi igényekkel. Nem önállóságra, szerzői habérokra vágnak, hanem a kor elismert íróit akarják követni és anyanyelvüket művelni. Nagy gondolatokkal bírkózó bölcselkedő verseiknél, fordításaiknál kedvesebb, meghatóbb az, amit előszóképpen a „nemes szívű olvasóhoz“ írnak. „Nem a Ditséret kívánása, — írják — sem a Jutalomra vágyó alaton Indulat: hanem Kedves Anyai Nyelvünkhöz buzgó Szívünk indított fel, hogy ott, ahol a Nagyobbak megindultak előll, mi is Ifjak az ő töréseken próbát tegyünk.“ Szerényen és a nagyokra figyelve akarnak dolgozni a társaság tagjai. „Mi még Ifjak vagyunk, — írják tovább — és tsak abban a Kertben köttyük a koszorut, mellyben Bárótzsi, Szabó, Horvát, Pétzeli és Gyöngyösi nevelik a virágokat. Ne várj hát tőlünk egyebet a jó szándéknál: ne keress a mi Verseink sorába más érdemet, hanem tsak azt a Ki-tettző buzgó Szívet, mellyel Anyai Nyel-

⁹ Magyar Kurir 1792: 951.

vünknek tartozunk. Ints, oktass, taníts, fedj meg minket: kedves leszsz előttünk. Bátoríts, ébreszsz, oltalmazs, szeress: ezzel alkalmatosságot adsz arra, hogy Tégedet mi-is, tiszteljük, bicsapjuk és Jóságodtól lelkesített-vén többekre- is törekedjünk.“

Százötven évvel a Próba megjelenése után valóban meghatottsággal gondolhatunk ezekre a diákokra, akik a maguk kis körében, teljesen a saját erejükre utalva, „édes Anyai Nyelvünket a Római Nyelvnek járma álló, a maga ditsőségébe igyekeznek emelni“, mint ahogy a továbbiakban írják. Gróf Toroczkay Pálnak, a főrangú úrfinak pártfogása természetesen megkönnyítette a munkát, de mindnyájunkban megérezzük, hogy „Anyai Nyelvünk pallérozásában“ lelkesedéssel vállalják a munkát.

Említettem, hogy a Próba anyagának legjelentősebb részét a Molière-fordítások adták és a társaság további tervei között is elsősorban „Theatromi Játékok“ kiadása szerepelt. Habár természetes, hogy többen verseléssel, vagy versfordításokkal is próbálkoznak, de eredeti költői tehetség egy sincs köztük. A színjátszás iránti érdeklődésük azonban komoly és állhatatos: évtizedeken át folynak a színi előadások a Kollégium udvarán. A társaság tagjai elsősorban ezzel írták be nevüket a magyar irodalomba, nem költői próbálkozásaikkal.

A Magyar Kurir helyi tudósítója már ugyanebben az évben bővebben ír a „théátrális társaság“ munkájáról. „Tordán, Déván — írja — nem ujságok a Magyar víg- és szomorú Játékok, melyeknek szerzői a *N. Enyedi Ifjak*. El játszódói pedig azokban a városokban született s nyaralni hazament Tanulók. N. Enyeden, nem hazudok ha azt mondom, hogy 15 esztendőből fogva minden Kollégiumi esztendőben egy Theatralis Játékkal rekesztetnek bé. Többnyire két része van a Játéknak: az első szomorú, az utolsó víg.“ Még arról is megemlékezik a tudósító, hogy milyen nagy hatása volt az iskolai színielőadásoknak. Le nem írhatja, hogy „milyen sokat használt ez az eszköz az Enyedi bárdolatlan népnek pallérozására: ez az érzés nélkül való sokaság már kezd érezni és magam láttam olyan embert, a ki ez előtt a legszomorubb történetet is nevette, de az elmúlt esztendőben nem állhatta meg, hogy ne sírjon“.¹⁰

E szerint tehát az 1791-i önképzőkori szervezkedés előtt másfél évtizeddel megkezdődtek volna a kollégiumi színielőadások. Ez az adat azonban láthatólag nem pontos. A tudósító, ki maga is diák lehetett, ezt csak hallomás alapján írhatta és így egy néhány évet könnyen tévedhetett. Tény azonban, hogy a kollégiumi ifjúság hamar megérzi a felújulás korának szelét és munkához lát. A diákságnak megtetszett a színészkedés, ezért aztán darabokat kellett fordítania. És most már nemcsak a kollégiumban folynak a színielőadások, hanem a közeli városokban is. A diákszintársulat hihetőleg együttesen rándul át a vakációban egyik-másik városba, mert hiszen különben nem nagyon lehetne másfelé is színielőadásokat rendezni. A kollégium így válik valódi művelődési központtá. Hatása szertesugárzik, átalakítja környezetét és indítékokat ad az egész erdélyi magyar művelődésnek. Hiszen a Bethlen-kollégiumi diákságból kerül föl Kolozsvárra *Jancsó Pál, Sáska János* és *Koncz József*, mindannyi későbbi híres kolozsvári színész.

¹⁰ Magyar Kurir 1792: 951—2.

Az első erdélyi szintársulat lelkét a kollégiumi diákok adják, ők szabják meg a színház mindig emelkedett művészi színvonalát. Az iskolai színelőadások erre készítették elő színészeinket.

A színészkedés divatja, Jancsó Pálék távozása után is erősödik még, és az előadások állandó lelkesedés közepette folynak. A Magyar Kurir tudósításai alapján egy néhány előadott darabról tudunk még. Így pl. 1795. június 29-én egy *Árkádia* című 2 felvonásos énekes játékot adnak elő, 1796. június 29-én és 30-án egy *Nina vagy mit nem tehet a szerelem* című énekes játékot. A németből fordított darabok után végül egy eredeti magyar darab előadásáról is tudunk; ez *Simai Kristófnak*: *Mesterséges ravaszság* című vígjátéka. Egy néhány év múlva még egy jeles színészt ad a kolozsvári szintársulatnak a diákság, *Pergő Celesztint*, ki 1803-ban tógátus diák a Bethlen-kollégiumban, később pedig sokáig a kolozsvári társulatnak egyik legnépszerűbb színésze.

Évtizedeken át folytak a színelőadások a Bethlen-kollégiumban, míg az 1800-as években végül megtiltották őket. Ekkor azonban már a hivatásos, állandó színészet is fejlődésnek indult.

A diákok versengenek az évvégi előadások szerepeiért, a szereplés kitüntetés számba megy és dicsőséget hoz. Hogy milyen nagy esemény volt egy-egy előadás és milyen lázas előkészületek előzték meg azt, érdekesen írja le id. Zeyk János már idézett emlékiratában. „Akkoriban szokás vala a nagyenyedi főiskolában, — írja — színjátékokkal végezni az iskolai véget a nyár elején. Ilyenkor vállogatva az alkalmasabb tanulóknak osztották ki a szerepet. E megkülönböztetés dicsőség vala s a színészek köztisztelet s becsben tartatának; mi nemes gögöt szült s előhaladási, dicsvágyi törekedést, versenyzést nevelte. Idegen — többnyire német nyomtatott színjátékokból választattak a darabok. Rendesen a kilencz köz-gyermektanítók gyűlése választá s az alkalmasabb, vagy alkalmasabbak által magyarították s eme publicus praeceptoroktól az oskolai nevelés — főfelügyelőjének — közönséges rendes tanító — Professor-Paedagogarkhának — akkor Herepei Ádámnak — bemutatattván — helyben hagyásával játszodtaték el. Szabályosan egy szomorú s egy vígjáték-darab adatának elő egyszerre. A játékszín az oskola belső udvarán állították föl s a nézők ülései a szemközi udvar földszínén s emeletes erkélyeken valának elrendezve. Reggeli hét-nyolc órától fogva délutáni egy-két óráig tartá az előadás. Hangázkart helybeli s néha n. szebeni cigányok alakítának. Magyar játékszín, honunkban még nem s színészek is alig létezvén — mint Olympiasokra — tódult minden rang és nem: gyermekeik félévi próbájira — censurájira — examen-publicumokra összesereglett szülék stb. Több százat, sőt ezeret is haladott a nézők száma; s még nagy — aljasabb — részt az oskolai örök a kaputól vissza utasítának. Az ajándékként begyűlt pénzből hangászok s egyéb költségek fizettetve — a fönmaradt rész a kilencz köztanítók által adatott oskolai közmulatságra — még azon estén fordították rendesen. Előkészületek, szereposztások, már azelőtt több idővel megtörténtek; valamint a próbák is — inkább éjjelenként a nagy tanítóteremben bezárt ajtókkal, alólról, kívülől, ablakok alatti s ajtónáli fiatal tömegetől halgattatva.“¹¹

¹¹ Id. Zeyk János emlékirata. 30—1.

Id. Zeyk János még azt is megemlíti, hogy ő maga is szerepelt egy Az ifjúság hibája bünteti a vénséget című szomorú játékban és egy énekes pásztorjátékban. Ez utóbbinak Gyöngyösi József tanító volt a szerzője és még Csombordon is előadták a Kemény Farkas gróf udvarában. Az előadásnak olyan sikere volt, hogy Naláczy József báró lelkesedésében a színészek közé dobta ezüst pénzekkel telt erszényét. Egy Dési Péter nevű diák pedig olyan megtévesztő hűséggel adta egy pásztorleány szerepét, hogy egy részeg udvari legény a kert lugasában meg akarta ölelgetni.

A vidékre való kiruccanások így természetesen sok mulatságos, jóízű jelenetre adtak alkalmat. Az ifjúság ezért is kedvet kaphatott a színészkedésre. De a sok önálló szereplés és siker úgy látszik végül is rossz hatással lehetett az ifjúság szellemére. Egy szászvárosi színelőadás alkalmával ugyanis egy Bruz nevű tanuló az ott levő magyarországi főurakat megpillantva így szemtelenkedett: „Mit keresnek itt eme magyarországi szamarak“. Az esetet följelentették és erre a főhatóság az iskolai színelőadásokat megtiltotta. Ezzel vége is szakadt jó időre a nyilvánosság előtt való iskolai előadásoknak.

Érdemes még megjegyeznünk, hogy az előadásokra „nyomtatott játékszini levélkéket“, vagy pedig kéziratot színlapokat is osztottak szét a közönség között. Sajnos ezekből egy sem maradt meg könyvtárunkban.

A Zeyk János emlékirata alapján tisztább képet nyerhetünk az 1800-as évek kollégiumi színelőadásokról. Úgy látszik, évtizedeken át rendes szokássá vált az év végi iskolai színelőadások megrendezése a kollégium udvarán. Az iskolai év vége így olyan ünnepi alkalom volt, amelyen az egész városi közönség résztvett, amelyre a távoli vidék értelmisége is begyűlt és izgalommal leste az előadás folyását. A kollégiumi diákság népszerűsíti a színi kultúrát kis városainkban, neki köszönhető, hogy az első erdélyi színtársulat már kiművelt ízlésű közönséget kap, s így hamarosan lehetséges volt a kolozsvári állandó színház megépítése is. De amilyen nagy közönségnevelő hatása lehetett az iskolai színelőadásoknak, éppen oly nagy lehetett jelentősége az ifjúságra nézve is. Hiszen a diákság nemcsak mint színész szerepel ezeken az előadásokon, hanem osztálytanítónak vezetésével a darabok kiválasztásában, lefordításában is résztvesz. Habár a korabeli német vagy francia érzelmes drámák nem is jelenthettek különösebb irodalmi értéket, arra mégis alkalmasok lehettek, hogy az ifjúság a kor ízlésével valamennyire kapcsolatba kerüljön és magyar stílus-gyakorlatokat folytasson. Hiszen, mint ahogy Zeyk János említi, a színjátszás megerősítette az ifjúság önképző, irodalmi munkásságát. Zeyk Jánosék is „egy kis társaságot“ alakítanak, „sajtó alá készítenő darabokat dolgozandók“.¹² A társaságba tömörülésre való igyekezet tehát a Próbá után is megmaradt és előmozdította az ifjúság magyar irodalmi műveltségét. Toroczky Páléktól a Gáspár Jánosék és ifj. Szász Károlyék idejéig csak rövid megszakítások választják el az ifjúság önképzőkori törekvéseit; így kerül ki a Bethlen-kollégiumból ezeknek az időknek több kimagasló szelleme, írói tehetsége. A sokat hibáztatott köztanítói rendszernek így néha előnyei is lehettek, mert az ifjúsággal együtt érző tehetségesebb köztanítók inkább serkenthették az

¹² Id. Zeyk János: i. m. 36.

ifjúság irodalmi próbálkozásait, mint a magasabb tudományokat előadó professzorok.

A táncos, énekes elő-, vagy utójátékok, valamint a drámai szerepek alakítása sokféleképpen igénybe vette a diákok ügyességét. Iskola lehetett ez számukra, melyben megismerkedtek a művészetek különböző ágaival és talán társadalmilag is csiszolódtak. De habár kisebb, eredeti vígjátékokat hihetőleg több ízben adtak, színműírók — Czako Zsigmondig — még sem kerültek ki közülük, hanem csak jeles színészek.

A klasszikus görög játékok jutnak eszünkbe, amikor a kollégium udvarán folyó szabadtéri előadásokra gondolunk. Versengés folyik itt is, nemes szellemi versengés, amely a komoly és víg elemben egyformán próbára teszi a tehetségeket és a közönségnek különféle szórakozásokat nyújt. Testi versenyek igaz, hogy még nincsenek, de így is egy hosszú délelőttön, talán egy napon át tart az előadás, a város ünnepe. A kollégiumi előadások mégsem tudnak a vidéki kereteken túlnőni és valódi művészi eseményekké válni, mert egyetlen eredeti alkotó művészt sem termeltek ki. Így azután a műsoron mindig csak másod-harmadrendű fordított darabok váltakoztak.

A Bethlen-kollégiumi színelőadásokat e szerint inkább közművelődési, mint irodalmi és művészeti szempontból értékelhetjük. Az erdélyi városi műveltség kifejlődésében jelentős szerepük van ezeknek az előadásoknak. Élénkebb társadalmi életet teremtenek, ha talán kezdetleges módon is, de mégis művészi nevelést adnak városi polgárságunknak. A kollégiumi színelőadásból nő ki egyfelől a hivatásos színészet, az első erdélyi magyar színtársulat, másfelől pedig a műkedvelő színészkedés. Az ifjúsági önképzőkör a múlt század második felében ebben az irányban vitte tovább az ősi hagyományt, műkedvelő előadásai sokszor nagy közönséget vonzottak. A művészeti kezdeményező szerepet azonban már rég átvette az állandó színház, és így az iskolai előadások művelődés- és ízlésfejlesztő hatása az iskola falai közé szorult vissza.

Vita Zsigmond